

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

24. årgang

2001

Nr. 1

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er afdelingschef Hans K. Nielsen, København (formand), overarkivar Henrik Fode, Århus (næstformand), museums konsulent, dr. phil. Mikael Venge, Askeby (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Ålborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, kommitteret René Mikkelsen, København, og regionschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø, tlf. 3529 2722.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til
redaktøren, Mikael Venge,
Askebjergvej 3, 4792 Askeby, tlf. 3529 2216, e-mail: mv@tu22.ccta.dk
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

Rømø, Hjerting og Kolding

Da tyskerne besatte Danmark den 9. april 1940, var Rømø bevogtet af en vagtmester og ni menige fra Grænsegendarmeriet. Zise gengiver i dette nummer en samtidig og to senere beretninger om begivenhederne. Historien om besættelsen af Rømø er vistnok ikke blevet fortalt tidligere. Som et tidstypisk træk noterer vi os den rolle, som »fruen fra centralen« spillede.

Mette Guldberg, født 1959, er magister i etnologi fra Københavns universitet og ph.d. fra Århus universitet. Skønt indfødt københavnere har hun især kastet sig over Vestjylland i sin forskning. Ph.d.-afhandlingen om »Jydepotter fra Varde-egnen« vil blive anmeldt i Zise. Mette Guldberg har været museumsinspektør ved Olgod museum og fra 1994 ved Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg. Hendes artikel i dette nummer handler om sammenstødet mellem den nidkære tolder i Hjerting og de entreprenante, vestjyske bondeskipper.

Fra besættelsens dystre år springer vi til en mere munter og optimistisk efterkrigstid. Kai Gylling Hansen beretter om sin elevtid på Kolding toldkammer sidst i 1950'erne, dengang unge mennesker endnu boede på værelser og spiste på pensionat. Afstanden i tid er mindre end et halvt århundrede. Alligevel måtte redaktøren grunde en tid for at gennemskue, om lønnen var årlig eller månedlig. At det virkelig var årslønnen fortæller måske mere end megen statistik om afgrunden mellem vor overflod og datidens nøjsomhed.

Som den historiske ballast præsenterer vi først Mette Guldbergs artikel om det særegne toldsted Hjerting i Vestjylland, hvorfra Fanø-skipperne i 17-1800-tallet i stor stil eksporterede jydepotter. En af skipperne anvender om tolderne det fortrydelige udtryk, at de kun var ude på at »smage og vrage«. Nok en ret præcis gengivelse af århundreders uvilje mod det plagsomme væsen.

Peter Søndergaard

Årsskiftet har stået i Peter Søndergaards tegn. Det undgik nok ikke læsernes opmærksomhed, at vi reklamerede for hans erindringer i sidste nummer, og i dette nummer har vi sikret os en sagkyndig og kompetent anmelder. Faktisk i så god tid, at han blev udstyret med korrektoren, inden bogen forelå på tryk, hvilket er forklaringen på, at Kaj Elkrog optræder som »medkigger«.

For selskabet er det naturligvis et stolt øjeblik, når en af den gamle told-etats mest markante skikkelser giver sin version af spillet om told og afgifter ikke mindst i den sagnomspundne tolddirektør Parvings epoke. Redaktøren har fulgt bogens tilblivelse fra sidelinien og uden at gå anmelderen i bedene heftet sig ved et lille, men umiskendeligt træk, der skinner igennem mange steder: Peter Søndergaards udtalte skepsis overfor akademikere. Man kunne fristes til at fundere over hvilke eksemplarer af en ret broget art, som har formået at indgyde et ellers elskværdigt gemyt en så inderlig uvilje. Man kunne også mindes bondemanden, som digteren i eventyret kommenterede på denne måde: »Det var sådan en god mand, men han havde den forunderlige sygdom, at han aldrig kunne tåle at se degne. Kom der en degn for hans øjne, blev han ganske rasende«. Vi vælger imidlertid lidt drilsk den billigste løsning at sende fjerbolden retur.

Det slog mig, at Peter Søndergaards erindringer ville være en fremragende lærebog for de studerende i statskundskab! En lille og i sig selv fuldstændig betydningsløs episode, som dog sagt på moderne dansk er illustrativ, kan tjene som eksempel. Som leder af tolddirektørens sekretariat fik Peter Søndergaard toldskolen under sig. Han skildrer levende og instruktivt den opstandelse, som en kritisk artikel i Dansk Toldtidende vakte, da inderkredsen omkring Parving frygtede, at den kunne anvendes som våben af »fjenden«, departementet og rigsrevisionen. Det udvikler sig til en hel lille affære. Glubske kolleger lurar i kulis-

sen, og toldforbundet rumler ildevarslen i baggrunden. Affæren kulminerer med Peter Søndergaards afslutningstale til de kritiske toldassistenter, hvori de uagtet den festlige anledning fik læst og påskrevet, hvilket atter blev signalet til, at alle personerne ligesom i en amerikansk westerns finale plaffer løs på hinanden.

Peter Søndergaards skildring af den lille, ret uskyldige konflikt er mesterlig historieskrivning, men også et lærestykke i magtens anatomi. Slutpointen står knivskarpt: »Parving og jeg enedes om, at afskedsordene blev rykket en tak ned, således at det fremover blev skolens leder, der talte til eleverne«. En tirret kongetiger kunne ikke have knurret mere skrækindjagende.

Redaktionen

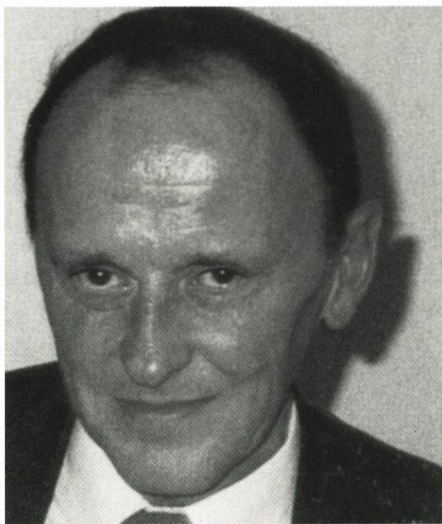
Da det første nummer af Zise udsendtes i begyndelsen af 1978, blev det redigeret ved Søbredden i Roskilde, som var Jan Kanstrups bopæl. Måske også undertiden på Rigsarkivet, hvor Kanstrup virkede. Mange kugler støbtes naturligvis af selskabets energiske sekretær, Gunnar Jakobsen, på hans post i toldbiblioteket. Da jeg blev valgt som Kanstrups afløser på generalforsamlingen i 1982, indskrænkede remediumerne sig til et sæt af de fire, udkomne årgange samt en lille stak let støvede manuskripter, som ikke havde fundet nåde i min forgængers øjne. De følgende numre blev meget stilfærdigt redigeret ved Brændegård sø på Sydfyn, hvor jeg dengang boede, men i 1985 indtraf en mindre revolution i det endnu unge tidsskrifts historie ved Anders

Monrad Møllers tiltræden. Redaktionen forlagdes til toldetatens hovedsæde i Amaliegade i tæt tilknytning til toldmuseets samlinger. En diskret professionalisering ovenpå tidsskriftets glade lømmelår, tør man nok udtrykke det. Jeg nåede selv at vikariere i Amaliegade-redaktionen, hvis indretning prægedes af et anarkistisk, men frugtbart kaos. Så var det bal forbi.

En tid flakkede Zise rundt som husvild, men fandt dog ly på Christianshavn og senere på Østerbro i Told- og Skattestyrelsens imponerende domicil. I denne vinter er turen kommet til Nørrebro, hvor redaktionen er rykket ind i den tidligere emballagefabrik Colon yderst på Tagensvej, hovedkvarter for den københavnske told- og skatteregion og flere andre filialer af væsenet, der sørger for at holde den danske statskasse fyldt trods de mange snabler.

Endnu lidt forstumlet nyder redaktøren de storslåede omgivelser og den moderne komfort i sit nye kvarter. Udsigten mangler ganske vist den historiske charme og atmosfære, der kendetegnede de gamle brokvarterer for slet ikke at tale om Frederiksstad. Fra redaktionens vindue skuer man udover et lidt mistrøstigt landskab af fabriksbygninger og lejekaserner, der kunne være Birmingham eller Minsk, men altså er København. Man opdager sin fejltagelse, når blikket falder på det amerikanske statsfængsel i forgrunden, en massiv fæstning, der krones af et stort, rundt tårn af armeret glas, hvorfra de bevæbnede vagter holder udkig. Statsfængslet bærer lidt overraskende påskriften: Nørrebro Bycenter.

Landskabet er dog ikke uden lys-

Kai Gylling Hansen, født 1940, skriver i dette nummer om sin elevtid på Kolding toldkammer 1957-1960. Skønt indfødt jyde kom han som udlært tolder i det københavnske toldopsyn efter at have aftjent værnepligten som »fodtude« ved Slesvigske Fodregiment i Haderslev. Han fortsatte i direktoratet, på distriktstoldkammeret i indre by og senest told- og skatteregion Frederiksberg, hvorfra han blev pensioneret som 60-årig i sommeren 2000. Privat er Kai Gylling Hansen dog ikke blevet vundet for hovedstaden, men valgte tidligt at bosætte sig »provinsielt« i Roskilde.

punkter. Det krydses af en jernbane, den gamle højbane, hvorfra man kan se ind i folks køkkener, om de har vasket op, mens man suser forbi. Netop udfør redaktørens næsetip mødes hvert 10. minut med et kukkeurs præcision to røde S-tog, det ene fra Vanløse, det andet fra Hellerup. Savner man en ledetråd i livet, kommer landskabet også til undsætning. Vest for det amerikanske statsfængsel forkynder

nogle store, blå bogstaver: Enigheden! Oprindeligt tænkt som reklame for et mælkeri er formaningen endt som en uselvsk vejledning til vildfarne sjæle.

Under lejekasernerne gemmer sig i virkeligheden et bakket, sjællandsk bondeland, hvor bønder fra landsbyerne Solbjerg, Nyby og Utterslev dyrkede deres agre. Vi ved fra Roskildebispens jordebog, at bønderne i 1370'erne næsten alle ydede 8 tønder korn om året, som de leverede på Københavns slot, Absalons gamle borg. Det har krævet en større høst at avle et overskud, som de kunne leve af og sælge. I senmiddelalderen har landskabet vrimlet med flittige bønder og karle.

Et enkelt historisk holdepunkt til benefice for den gamle redaktør har overlevet tidens tand. For enden af gudsbaneterræn'et ses en bedaget barak, faktisk det gamle Nørrebro's toldkammer, der har været forevigt i Zise 1998 (nr. 2 s. 37). Det er nu uhyre passende overtaget af fragtmænd, sine tidligere kunder. Vi opfatter det - med et dristigt lån af åbningsreplikken i Shakespeares »Richard III« - som et gunstigt varsel efter en plagsom vinter om en strålende fremtid for told- og skattehistorien.

Toldvæsenet i Paris

Fra operaen »La Bohème« kender vi allerede de lidt sløve toldbetjente, der en tidlig vintermorgen ikke vil åbne byporten hurtigt nok efter torvekonerne og mælkepigernes formening.

Redaktøren troede oprigtigt talt, at accisen, der har lagt navn til vort tidskrift, blev afskaffet i Frankrig nogenlunde samtidig med, at det skete i Danmark, men blev bragt på andre tanker af et af verdenslitteraturens mesterværker, Jules Romains' »De gode viljer«, der udspiller sig i Paris i året 1908. Her møder vi den lidt forrykte bogbinder Quinette en sen aften på vej hjem, efter at han har begået sit livs ugering i en skummel stenmine udenfor Paris:

»Acciseboden. En toldbetjent sidder belyst af en stor lampe. Han er i færd med at skære sin pibespids til. Den anden betjent, som har kappen over sine skuldre, står ved siden af ham og følger hans arbejde. Han drejer hovedet, da han hører den sildige vandrers skridt, men nøjes med at sende Quinette et blik, som rammer ham midt på kroppen, der hvor pakker normalt har deres plads«.

Jules Romains har et træk til fælles med Scheherazade. Romanen fortsætter i 27 bind - man sender en medlidende tanke til fru Romains - men det lykkes ham i alle 27 bind at tryllebinde læseren. Så vidt erindres optræder told eller toldere ikke oftere i romanen, men hvis man opstillede det krav til »De gode viljer«, at den som et bredt anlagt panorama skulle afspejle alle sider af tilværelsen i det republikanske Frankrig fra 1908 indtil skæbneåret 1933, må Jules Romains siges at have bestået denne stikprøve med glans.

Mikael Venge

Hjerting-tolderen og bondeskipperne

af Mette Guldborg

I 1700-tallet og 1800-tallet var der en livlig trafik ved Vardes udskibningssted Hjerting, få kilometer fra det nuværende Esbjerg. Efter Ribes tilbagegang var Hjerting blevet den betydeligste havn i Sydvestjylland, hvor skipperne fra Ho og Hjerting fortoldede deres laster til Norge, Tyskland og Holland. Hertil kom et mylder af småbåde fra Fanø, der fortrinsvis sejlede på Elben. Disse småbåde, ført af bondeskipperne, dannede grundlag for den senere vækst i Fanøs sejlskibsfart, der nød godt af den florissante handelsperiode i slutningen af 1700-tallet, og som for alvor tog fart i 1840'erne.¹ I denne artikel behandles især disse bondeskipperes forhold til toldvæsenet, som det afspejles i 1700-tallets toldregnskaber fra Varde toldsted og i nogle optegnelser, efterladt af bondeskipperen Søren N. Rasch fra Ho (1783-1848).²

Trafikken ved Hjerting kan følges gennem syv velbevarede toldbøger fra Varde toldsted,³ men når det gælder forholdet mellem småskipperne og toldere er det antegnelserne til toldregnskaberne, man må ty til. For Varde toldsted er antegnelserne bevaret fra perioden 1662-1837, og de har ideelt set følgende form. Når toldereren havde indsendt et regnskab, blev det revideret af renteskriverne på Århus-Ribe stifts kontor. Renteskriverne gjorde antegninger om, hvad der måtte være af ure-

gelsmæssigheder i regnskabet, hvortil toldstedet havde mulighed for at fremsætte besvaringer. Besvaringerne fik en vedtegning af revisionen, og på den baggrund fremsatte centraladministrationen kollegiets decision.⁴

Antegnelser kan ikke bruges i kvantitativt øjemed. Dertil er deres oplysninger for tilfældige. Til gengæld rummer antegnelserne ofte hele små prosastykker, når parterne skulle forklare over for hinanden, hvorfor de havde gjort, som de havde, og derved fremkommer der adskillige brugbare oplysninger om datidens rutiner og tænkemåde.

Potteskipperne

En meget stor del af ekspeditionerne i toldbøgerne fra Varde toldsted gjaldt Fanø-skipperne i små både, der angav, at de skulle til Elben med sorte potter, dvs. jydepotter. Potterne blev fremstillet af bondekvinde på Varde-egnen, og skipperne købte potterne direkte af bønderne, som kørte potterne ud til kysten. Sommeren igennem var en lang række Fanø-både beskæftiget med at sejle til Elben, hvor jydepotterne blev solgte til de lokale husmødre. Når skipperne vendte tilbage, opgav de altid over for toldvæsenet, at de sejlede i ballast, men da disse småbåde meget

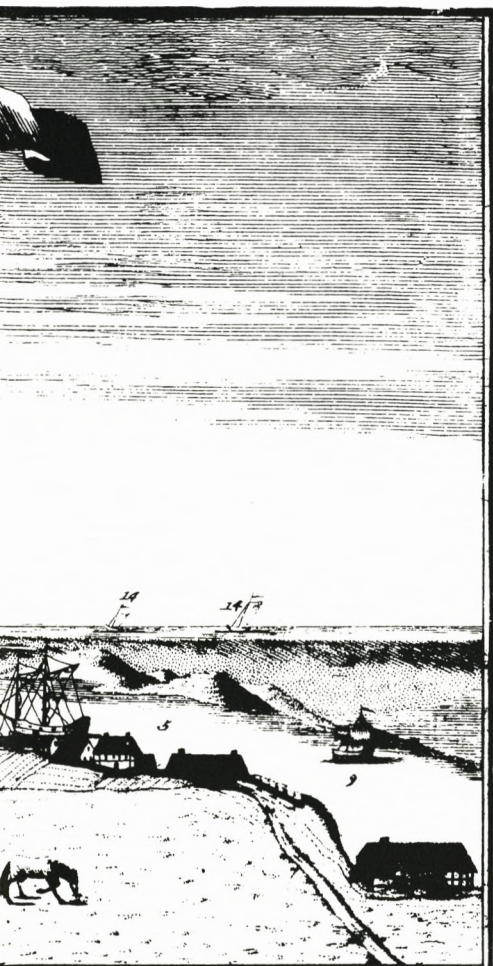

let kunne lægge til ved kysten, er det ikke usandsynligt, at en del returvarer er blevet losset undervejs. Her som andre steder gælder det, at man må regne med en vis grad af svindel og smugleri.⁵

Fanø-skippernes handel med potter var altså en bondehandel, der gik uden om købstaden, og en del af korrespondancen i antegnelserne til toldregnskaberne gik med at udrede, hvordan jydepottehandel skulle klassificeres i

forhold til den handel, som købstadernes købmænd drev. Revisionen stod ofte famlende overfor, hvordan man skulle behandle den lidt usædvanlige handelsvare, og om det var en købmands- eller en bondevare.

Da det i 1732 blev påtalt, at tolderen ved 27 skipperes i alt 73 udklareringer med potter havde brugt 2 skillings stemplet papir og ikke 6-skillings, forklarede tolderen, at eftersom potterne ikke blev udført af købstadsmænd,

men blev solgt af bønderne direkte til bådførere og fiskere ved toldstedet, sluttede han, at der ikke var tale om købmandsvarer, og derfor kunne 2 skillings-papiret bruges.⁶ I 1738 fandt revisionen, at der betaltes for meget af de til udenrigs stæder udførte sorte potter. Tolderen svarede, at sådan havde både han og hans forgænger altid gjort. Kollegiets afgørelse gik ud på, at siden ingen havde gjort ophævelser, kunne man lige så godt blive ved

Hjerting. Vardes gamle ladeplads, ligger beskyttet i Ho bugt ca. 8 km nord for Esbjerg. Mod syd ses Fanø (1), som tegneren venligt har drejet lidt for at vise Nordby (11). Midt i prospektet indsejlingen, kaldet Grådyb (2). Til højre tre fiskerbåde ude på Vesterhavet (14). Udfør Hjerting ligger et netop arriveret tremasters handelsskib (10), mens en evert er på vej ind i bugten (9). Bag tremasteren øen Langli (3) og halvøen Skallingen (4), der skærmer Ho bugt mod vest. I nederste højre hjørne ses vejen til Varde (7). Stik i Erich Pontoppidan: Den danske Atlas V, 2 s. 686. København 1769.

med at opkræve den høje afgift.⁷ I 1739 kommenteredes det imidlertid atter. Kollegiet havde tilsyneladende glemt sin afgørelse fra året før og pålagde toldereren at opkræve den lave afgift.⁸

I 1747 bad revisionen om en forklaring på, hvorfor toldereren havde krævet told af sorte potter og hestedækkener, når indenrigs fremstillede varer skulle være fritaget for told. Tolderen svarede, at det i følge plakaten var håndværksarbejde, der var fritaget for told, og da potterne og hestedækkenerne fremstilledes af bønderne i Jylland, kunne det jo ikke anses for at være håndværk. Han fik dog ikke medhold heri. Hvad enten varerne var fremstillet på landet af bønder eller i købstaden af håndværkere, skulle de være fri for told.⁹ Året efter kom toldereren alligevel til at tage told af sorte potter, og da han nu engang havde opkrævet den, fandt revisionen ikke, at der var grund til at gøre noget ved det konkrete tilfælde.¹⁰

Også toldstedets beliggenhed i nærheden af Tyskland gav anledning til forvirring hos myndighederne. I 1749 havde toldereren ikke opkrævet forhø-

jede lastepenge af 21 potteskipper, selv om det udtrykkelig befaledes i forordningen af 21. august 1747, at de skulle beregnes af skibe, »som går til de uden for Skagen beliggende fremmede stæder«. Tolderen svarede usædvanligt skarpt og sarkastisk: »At Elben ligger ikke uden for Skagen er den hele verden bekendt. Så at Skagen er herfra over 36 mile nordpå og Elben 17 á 18 mile sønderpå. Tilmed ligger til Elben alle Hans Majestæts købstæder, som disse faninger tilbringer landets produkter, som dog mest består af sorte potter, der føres til Meldorf, Brunsbüttel, Utersen, Wefersfleth, Wilster, Krempe, Itzehoe, Glückstadt, Brockdorf, Elmshorn, Wedel, Altona og deslige«. Men da skibe til Elben skulle behandles som udenrigs, når det ikke kunne attesteres, hvor de blev udlosset, måtte tolderens pænt lægge ud for de manglende afgifter.¹¹

I 1758 ville revisionen gerne separat have anført de varer, som skipperne udførte for egen regning og ikke for købstadens købmænd, nemlig sorte potter og kampesten.¹² Tolderen bad revisionen overveje konsekvenserne. Man skulle have separate toldsdler, og skipperne ville komme til at betale mere til stempelpapir. De færreste skipper kunne skrive og måtte derfor betale andre for deres angivelser. »Så blev udgiften så meget des større for dem, som desuden til dels er fattige og uformuende folk og mange gange har ikkun ganske liden fortjeneste på deslige for dem selv medførende varer«. Den endelige afgørelse lød dog på, at varerne skulle anføres separat.¹³

Det var ikke den eneste gang, tolderne i deres forsvarsskrivelser henviste

til, hvor fattige disse Fanø-skipper var. I 1777 forklarede tolderens, da det var blevet påpeget, at tolderens ikke havde opkrævet den rette told for potter og fisk, at det var det eneste, »disse usle fiskere har at ernære sig af, at de kan sælge deres fisk nogenledes«.¹⁴

En del korrespondance gik ud på, om man nu virkelig kunne stole på, at Fanø-skipperne havde været på fiskeri og ikke i stedet havde drevet ulovlig handel. I 1764 manglede revisionen dokumentation for, at to Fanø-fiskere, Anders Jørgensen og Hans Nielsen, som påstået kom ind fra fiskeri med hver deres 1/2 læsters båd. Hvis dokumentationen ikke blev skaffet, skulle der betales udenrigs og ikke mellemrigs lastepenge. Tolderens svarede, at han ikke havde vidst, at en sådan dokumentation krævedes. »Efterdi det har været mig ubekendt, at faningerne, som kom fra fiskeri, skulle medbringe bevis derfor, samt hvem samme skulle gøre, så har jeg ej heller æsket samme. Mig er det dog virkelig bekendt, at de kom fra fiskeriet for at gøre en rejse med sorte potter til hjælp for de fattige folk, som ellers intet kan fortjene, når fiskeriet holder op. Har derfor ej heller beregnet andet end indenrigs lastepenge, hvormed underdanigst forhåbes, det højtlærde kommerce-kollegio af nåde lader det forblive«. Det gjorde kollegiet denne gang.¹⁵

I 1769 kom spørgsmålet om fiskernes mulige handel i det fremmede op igen. Eftersom der var gået omkring et halvt år mellem, at nogle skipper havde forladt deres forrige havn og var kommet til Varde toldsted, formodede revisionen, at de havde været udenrigs i mellemtiden. Tolderens forklarede, at de

to fiskere, Søren Gregersen og Hans Hansen, ligesom andre fanniker havde ernæret sig ved fiskeri, siden de var kommet hjem, men at de nu havde forladt fiskeriet for at sejle med pletter. Det lod revisionen sig imidlertid ikke nøjes med. »Det kan gerne forholde sig, som erklæringen melder. Men det kunne og være, at båden i den lange tid kunne have været udenrigs og ej meldt sig ved noget toldsted«, lød det. Kollegiet gav revisionen medhold og pålagde, at differencen blev beregnet og betalt.¹⁶

Samme problem dukkede op året efter, hvor tolderen med lidt større held forklarede, hvordan det hang sammen. At skipperne fra Fanø, når de om efteråret vendte hjem uden varer og derfor ikke havde noget at fortolde, tog direkte i vinterhavn uden først at komme til et toldsted. Det meste af vinteren havde de ikke mulighed for at komme til et toldsted på grund af storm og is. Derfor afleverede de først deres toldseddel der, hvor de tog fragt ind det følgende forår. Tolderen bad om, at denne praksis kunne fortsætte, hvis han »forsikrer at forskaffe disse vedkommendes ærlige attester, at de ej har gjort nogen udenrigs rejse fra deres toldseddels dato og indtil den dato, de er anført i toldbogen«. Det fik han lov til.¹⁷

I 1775 ville revisionen vide, hvordan det kunne gå til, at Niels Pedersen af Fanø den 6. marts var gået fra Førh med sin båd på 1 læst indeholdende 30 nye, tomme fustager, men kom til Varde toldsted uden last. Tolderen forklarede, at Niels Pedersen på vejen til Hjerting havde sat de 30 tomme tønder af hjemme på Fanø, hvor de skulle

bruges til fisk, og tolden af dem måtte være Ribe toldsteds anliggende.¹⁸

Oplysningerne i toldregnskabernes antegninger giver fortrinsvis indblik i uenighederne embedsmændene imellem. Kontroverserne opstod primært, når man var i tvivl om, hvordan varerne skulle kategoriseres, og når man søgte at overvåge, at der ikke blev drevet ulovlig handel. Gennem bondeskipperen Søren Raschs optegnelser ser vi imidlertid toldvæsenet fra den anden side.¹⁹ Søren Rasch berettede år for år om, hvordan året var gået, og hvad han havde lavet. Gennem hans optegnelser får vi et indblik i, hvordan et langt livs oplevelser med toldvæsenet blev anskuet fra en skippers synsvinkel.

Bondeskipperen Søren Rasch

Søren Rasch blev født i Ho i 1783. I en alder af otte år kom han ud at tjene, og som 14-årig lod han sig i 1798 forhyre til sildefangst fra Altona. Efter sin konfirmation begyndte han at sejle med fragtskibe, og i 1808 fik han sin styrmandseksamen. 1810 købte han sin første sejlbåd, og i de kommende år handlede han ofte både. I 1812 giftede han sig og overtog sin kones plejeforældres lille landejendom i Ho. Derefter levede han af en kombination af søfart og landbrug samt af en »liden detail hushandel«, som han havde anlagt ikke helt i overensstemmelse med myndighederne samt et lille gæstgiveri.

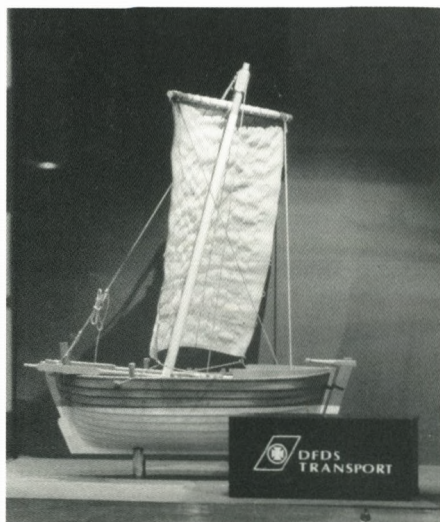
Søren Rasch klarede sig rigtig godt i skibsfarten. I 1831 fik han bygget et helt nyt fartøj, galeasen Anna Marie på 20½ læster, som han snart efter overlodføringen af til sin styrmand og

senere sin søn, mens han selv helligede sig høkeriet og småhandel med et par mindre både.²⁰ Men da galeasen forliste i 1834, og han ikke alene mistede en stor del af sin sammensparede formue, men også sit eneste barn, koncentrerede Rasch sig i stigende grad om jordbruget, som han havde udvidet gennem årene. De sidste år, han levede, havde Rasch overladt sin ejendom til en plejedatter og hendes mand, mens han selv boede på aftægt på stedet.

Søren Rasch omfattede ikke toldvæsenet med varme følelser. Mange steder i optegnelserne giver han udtryk for sin ærgrelse over tolderne, som ikke mindst på grund af hans ulovlige høkeri havde gode grunde til at holde øje med ham. Rasch for sin del mente snarere, at de gjorde, hvad de kunne for at genere ham.

Til de mindre generende handlinger hørte, når de sinkede ham, som det hændte den 22. november 1818, hvor han sejlede til Hjerting om morgenen, men »formedelst toldvæsenets fraværelse« måtte blive liggende der indtil den 27. november, før han kunne blive ekspederet og sejle videre.²¹ Værre var det, når de gennemsøgte hans skib. Det skete i 1822, hvor han sidst i oktober havde lastet sit skib med varer i Ho og fyldt den resterende plads i lasten op med jydepotter i Hjerting, hvor han også toldklarede.

Imidlertid var vinden ikke god, så han sejlede under øen Langli for at afvente bedre vejr. Her fik han den 5. november besøg af overtoldkontrollør Starup fra Hjerting og flere andre, som skulle se efter skjulte varer. Det foregik ved at oplosse en del potter og smør og overbevise sig om, at der ikke var flere

Kirkeskibet i Fanø kirke (model på Fiskeri- og Søfartsmusset). Sådan har småbådene fra Fanø set ud. Container'en fra DFDS illustrerer størrelsen.

end de allerede fundne ubetydelige 5 små huder, 8 kalveskind samt 65 fåreskind. »Ved denne omladning tabte jeg ca. 200 potter, der sloges itu«, hedder det indigneret. Det viste sig, at der var en, der havde angivet Rasch. Han mente selv, at det var en misundelig skipper fra Hjerting.²²

I 1825 lå han lastet og sejlklar, men fik besked om at møde i Hjerting, fordi nogle krydstoldbetjente havde fundet en tom dåse, hvori der havde været sukker, da den blev taget ind i lasten. De mistænkte ham for at have taget sukkeret ud fra lasten efter, at den var forseglet og dermed solgt det udenom systemet. Toldinspektøren og tre mænd gik ombord for at undersøge, om der var en hemmelig adgang til lasten, »men da der ikke fandtes noget, der kunne bekræfte deres løgnagtige

rapport, udbrækkede de med magt og vold agterdøren for husene, hvor nathuset²³ var anbragt. Efter meget arbejde fik de den ud, men i ramponeret tilstand og nathus vindverituslagen, en lovstridig handling, der burde med en synsforretning være tagen i videre betragtning som tilføjet vold. Dog skulle det være det sted, hvor sukkeret var uds muglet, skønt jeg højlig forsikrede, at den udbrækkede dør aldrig var eller kunne bruges til sligt, når den var under forsegling. Både jeg og hele mit mandskab var villige at beedige, at den ikke nogensinde havde været brugt dertil, men inspektøren og betjentene vedblev deres påstand og angav døren som lønlig adgang til lasten«.

Rasch fik en bøde på 10 rigsdaler pr. læst, skibet var lagt på, og først efter fire timer slap han af med tolderne. De havde da forhindret ham i at udnytte den gunstige vind, »hvad jeg mindede dem om, men hvortil slige mennesker ikke havde noget kundskab«.²⁴

Rasch forklarer flere gange i sine optegnelser, at han ikke – som mange andre – kunne finde på ikke at opgive, hvad han skulle til toldvæsenet, og han argumenterede heftigt, når han beskyldtes for ikke at opgive de varer, han skulle. Striden kunne stå om, hvorvidt forskellige fødevarer – »nogle ubetydelige specierivarer og tvebakker« – var en del af provianten eller lasten. »Min handel er liden, min toldudgift stor, men rigtig«, klagede han i 1826, »og dog kan man næppe have i kahytten et par bouteiller vin og andet proviant såsom 12 pund sukker, 10 pund sirup, 14 pund kaffe, 17 pund hvedebrød og flere andre bagateller udenfor

forsegling og told, men overfuses og anholdes af toldvæsenet, som om det lignede de halve ladninger købmandsgods, der ingenlunde får toldstedet at se eller beklippes med disses nærgående saks. Men smage og vrage er dem egen«.²⁵

Nogle af Raschs problemer med toldvæsenet bundede i hans ulovlige høkerhandel. Den 10. august 1833 konfiskerede toldopsynet således nogle varer, han havde fået hjembragt fra Altona med en anden skipper. Rasch havde betalt told af varerne i Hjerting, men begrundelsen for konfiskationen var, at han ikke var berettiget til handel. Dette »infame og onde indgreb« var Rasch meget fortørnet over, fordi han mente, at det kun var toldvæsenets opgave at kontrollere, om der var betalt korrekt told. Om han drev ulovlig handel var derimod et anliggende mellem ham og købstadens magistrat.²⁶

Rasch søgte flere gange om at få sin butik lovliggjort, men fik hver gang afslag. Først i 1847 året før sin død gav han op. »Jeg må også opgive mit ubetydelige høkeri for ikke at overfaldes af øvrigheden. En ansøgning om høkeri og beværtning blev ikke bevilget«, skriver han i sine optegnelser.²⁷

Told og privilegier

Fanø-skippernes og Søren Raschs kontroverser med toldvæsenet bundede i tidens privilegiesystem. Handel og søfart var i princippet begrænset til byerne. Imidlertid blev der også givet undtagelser for disse bestemmelser, og det var i denne gråzone, diskussionerne udspillede sig. Man ønskede ikke

at forhindre bønderne i at skaffe sig et udkomme ved en fremstillingsvirksomhed, når blot den ikke gik de traditionelle købstadshåndværk i bedene. Desuden var det i det tyndt befolkede Vestjylland, hvor der var langt mellem byerne, svært at håndhæve forbudet mod handel uden for købstæderne.

Når det gælder om at belyse dagligdagens historie, må man ofte være kreativ i brugen af kildetyper, fordi de dagligdags og for datiden selvfølgelige forhold sjældent beskrives. Nogle af disse forhold kan vi få indblik i gennem diskussionerne mellem skippere og toldvæsen og internt i toldvæsenet, således som de aftegner sig i antegnelserne til toldregnskaberne. I dette tilfælde kan de suppleres med Søren Raschs optegnelser, selv om han formentlig ikke har været en helt typisk bondeskipper. Alene hans mange skriverier adskiller ham fra størstedelen af hans samtidige kolleger, men de giver alligevel et indblik i, hvordan forholdet mellem skippere og tolder så ud set fra skippernes side.

Noter

1. Morten Hahn-Pedersen: Fanø i sejl-skibstiden. Esbjerg 1989 s. 8.
2. Varde toldsted er behandlet i Zise 1979 nr. 1 af H.K. Kristensen i artiklen En Hjerting-tolder og hans virksomhed i sidste del af 1700-tallet.
3. Se min bog Jydepotter fra Varde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850. Landbohistorisk Selskab 1999. Fanø-Hjerting-området har jeg i øvrigt behandlet i en række artikler i

Sjæk'len. Fiskeri- og Søfartsmuseets årbog 1994-1999.

4. Jf. Henrik Becker-Christensen: Protektionisme og reformer 1660-1814. Dansk Toldhistorie II. Toldhistorisk Selskab 1988 s. 276.

5. Jf. Anders Monrad Møller: Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede. Fortid og Nutid 1975 s. 99.

6. Vardes regnskaber for told og konsumtion m.v. pakke 8, 1732. Rentekammeret og Generaltoldkammeret, Reviderede regnskaber. Rigsarkivet.

7. Sst. pakke 9, 1738.

8. Sst. pakke 9, 1739.

9. Sst. pakke 9, 1747.

10. Sst. pakke 9, 1748.

11. Sst. pakke 9, 1747.

12. Sst. pakke 10, 1758.

13. Sst. pakke 10 1758. Problemet gjorde sig også gældende de følgende år, hvor tolderen måtte resignere og kun i 1760 gjorde et svagt forsøg på at argumentere (pakke 10 1760).

14. Sst. pakke 12, 1777.

15. Sst. pakke 11, 1764.

16. Sst. pakke 11, 1769.

17. Sst. pakke 12, 1770.

18. Sst. pakke 12, 1775.

19. En dansk bondeskipperes historie. Søren N. Raschs optegnelser, udgivet af H.K. Kristensen. Historisk Samfund for Ribe Amt 1977.

20. Sst. s. 127.

21. Sst. s. 84.

22. Sst. s. 94.

23. Kasse, hvori skibskompasset er op-hængt.

24. En dansk bondeskipperes historie s. 104-105.

25. Sst. s. 106.

26. Sst. s. 131-132.

27. Sst. s. 170.

Rømø den 9. april

Den 10. juni 2000 døde fhv. grænsegendarmer Henrik Holt, 86 år gammel. Indtil 1968 gjorde han tjeneste i Toldgrænsekorpset, og siden 1974 levede han som pensioneret tolder i Egersund. De stilfærdige ydre data dækker imidlertid over en række dramatiske og traumatiske oplevelser. Den 19. september 1944 var han stationeret i Rønshoved ved Bov, da han sammen med de andre grænsegendarmere blev anholdt af svært bevæbnede, tyske soldater og interneret i Frøslevlejren. Den 4. oktober blev korpset sendt til koncentrationslejren Neuengamme og derfra til Schandelach ved Braunschweig. Mange døde, men Henrik Holt overlevede på ubegribelig vis. Mareridtet varede indtil den 16. marts 1945, da han kom med Røde Kors' hvide busser tilbage til Danmark. Turen endte i Padborg, hvorfra Henrik Holt havde kræfter til at gå hjem til Rønsdam.

Forinden havde han fået 2. verdenskrig ind på livet, da han var udstationeret på Rømø den 9. april 1940. Efter befrielsen nedskrev han en beretning om sine oplevelser. Som supplement bringer vi et uddrag af en ganske kort beretning af Holts kollega, grænsegendarmer Helge Juhl (1917-1970). Den er nærmest samtidig, skrevet i Siltoft den 12. september 1940 under titlen: Mit livs værste oplevelse. Endelig gengives en tredje beretning om Rømons besættelse af overvagtimester Christian Nielsen (1895-1989), der ledede detachementet fra Grænsegendarmeriet.

Redaktionen takker Henrik Holts søn, fuldmægtig Torben Holt, Haderslev, og ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Kruså, der har formidlet de tre beretninger. Der henvises generelt til Lars Bjørneboes fremragende skildring: Ingen kender dagen. Grænsegendarmeriet under krig og besættelse. Nationalmuseet 1970 s. 32-38 samt Ingeborg Cock-Clausen og Aage E. Hansen: Uniformer i Toldvæsen og Grænsegendarmeri. Told- og Skattehistorisk Selskab 1992 s. 271-276.

Havneby. Henrik Holt fortæller

Rømø har aldrig været bevogtet af grænsevagter, men i september 1939 blev det besluttet, at der skulle sendes ni gendarmere og en vagtmester til Rømø med henblik på observation og bevogtning. Der blev udstationeret tre mand i Havneby, tre mand i Kongsmark og tre mand i Juvre. Vi blev alle privat indkvarteret. Vagtmesteren havde kvarter på Hotel Kongsmark.

Vi tre, der skulle være i Havneby, blev først indkvarteret på hotellet i Havneby, men da de var meget tyskvenlige, flyttede vi. Vi havde fire timers vagt, otte timer fri og en ugentlig fridag. Udstationeringen varede i tre måneder, og i den tid måtte vi ikke forlade øen.

Det var en stor omvæltning for os at komme fra fastlandet til et samfund, hvor alt havde stået stille i mange år.

Der var mange ældre, der aldrig havde været på fastlandet. Den eneste forbindelse var en gammel færge, der kun sejlede, når der var højvande, og skulle der transporteres dyr fra øen, skete det med en pram bagefter færgen. Alle vejene var belagt med lyng eller halm, og til befordring var der to Fordbiler. Skulle badegæsterne befordres fra Kongsmark til Lakolk, skete det med en hestetrukket skinnebus.

Anden gang, jeg kom til Rømø, var i februar 1940. Det var hårdt vintervejr med megen sne. Færgen sejlede ikke på grund af isen. Vi fik besked på at møde i Skærbæk og vente på, at vejret tillod at gå over isen til Rømø. Vi var indlogeret på hotellet i Skærbæk i to dage. Da vi kom til Ballum, holdt der en hestetrukket slæde med postpakker og andet, som skulle med til øen. Kusken var stedkendt, så vi travede bagefter

*Henrik Holt (1914-2000) var en af ni grænsegendarmer, der var stationeret på Rømø den 9. april 1940. Her ses han i 1943 på toldskolen som nr. 3 fra venstre i 2. række. Bevogtningen af den dansk-tyske grænse opretholdtes indtil korpsets interne-
ring 19. september 1944 (foto i Aage E. Hansens samling, hvorfra alle illustrationer til denne artikel stammer).*

15 km for at komme i kvarter, faldt humøret lidt.

Den 9. april 1940 havde jeg tjeneste fra midnat. Jeg blev afløst klokken 4 af en kollega ved de gamle kanoner, som var opstillet på højen ved den naturlige havn i Havneby. Jeg kan huske, at det var tåget, og sigtbarheden var lig nul. Jeg fortalte kollegaen, at der var noget motorstøj derude, men da det var meget tåget, kunne vi ikke se noget.

Efter vagtskiftet tog jeg hjem til kvarteret. Da jeg havde sovet 1½ times tid, blev jeg vækket af støj. Det var store bombefly, som var på vej til Norge. Flyverne kom fra Sild. Jeg og kollegaen så ud af vinduet. Der fik vi et syn, som vi aldrig glemmer. I den tætte tåge og ved højvande var tyskerne sejlet ind med et stort fragtskib. Det blev fortalt, at skibet blev ført af en tysksindet, dansk skibsfører, som kendte den naturlige havn. Skibet havde store lossebomme, som kunne føre krigsmateriellet ned på stranden.

Hjemmetyske bønder må have fået besked inden anløbet, for de stod parat med heste til at trække krigsmateriel på land. Vi gik hen til det andet vindue, og der så vi, at soldaterne stod opstillet og befalingsmændene holdt krigsråd. Lige udenfor vore vinduer opdagede vi, at huset var omringet af

slæden. Somme tider stak vi benene gennem isen, vi havde slet ikke fodtøj til sådan en tur.

Det sneede på hele turen, men om aftenen nåede vi Juvre på nordspidsen af Rømø. Der fik vi tre, som skulle udstationeres i Havneby på sydspidsen af øen, besked om at gå derned. Rømø er ca. 15 km lang og 7 km bred. Vi var godt trætte efter turen fra Ballum, og da vi fik at vide, at vi igen skulle gå

soldater. Hjemmetyskerne havde fortalt, hvor vi var indkvarteret.

Vi snakkede om, at vi skulle prøve at komme i forbindelse med vores vagtmester. Der var ikke telefon i huset, men naboen havde. Vi gik ud og forbi soldaterne. De foretog sig ikke noget, for deres officerer var til krigsråd, men vi var ikke nået ret langt, før der blev givet ordre til at standse os, hvorpå vi blev afvæbnet. Tyskerne var underrettet om, hvad vi var bevæbnet med: gevær og pistol, og hvor mange patroner vi havde fået udleveret.

Vi blev ført til Havneby kro, hvor tyskerne havde taget kvarter. Krokonen hilste os grinende med »Heil Hitler«. Vi svarede, at vi da ikke var blevet tyske endnu. Det første, de spurgte om, var, hvor englænderne var på øen. De ville ikke tro os, da vi fortalte dem, at der var ingen. De højere befalingsmænd talte længe i felttelefonen. Vi kunne forstå, at de ville have os til Sild som krigsfanger. Vi strittede imod og fortalte, at vi var toldvagt på øen og ikke havde noget med militæret at gøre.

Vi sad længe, og da vi ingen mor-

genkaffe havde fået, spurgte vi, om vi ikke kunne få en vagt med hjem til kvarteret. Det fik vi lov til. Soldaterne fortalte, at de havde været to døgn undervejs og var helt udkørte. Efter morgenkaffen tog vores værtinde et billede af mig og vagten, hvorpå vi blev ført tilbage til kroen.

Mens vi havde været væk, var de blevet enige om hvad, der skulle ske med os. Vi blev frigivet og kunne gå hjem igen. Vi tog straks til Kongsmark og fik fat på vores vagtmester, som havde været meget bekymret for os. Telefonen havde været afbrudt. Det var først hen på formiddagen, at Kongsmark fik at vide, at tyskerne var gået i land på sydspidsen af Rømø. Dagen efter blev vi sendt hjem til grænsen, hvor vi kom fra.

Vi var unge aspiranter og uden ledelse. Havde vi ikke holdt hovedet koldt og handlet fornuftigt, hvad kunne der ikke være sket? For nerverne var i oprør hos invasionsstyrken sådan en morgen.

Juvre. Helge Juhl fortæller*

Jeg havde fridag og sov i samme værelse som min kammerat. Den tredie af os var i tjeneste. Om morgenen klokken halv 6 kom der en arbejdsmand farende ind til os og fortalte, at en flyvemaskine var nødlandet, og at de ombordværende soldater gik omkring huset. Vi bad ham, om han ville forholde sig rolig, så skulle vi nok se på vore gæster. Vi troede naturligvis, at det var danske soldater, men for en sikkerheds skyld spændte vi alligevel vore pistoler på, for vi kunne høre fly-

Grænsegendarm Svend Aage Frederiksen på det islagte Vadehav mellem Rømø og fastlandet februar 1940.

Grænsegendarm Helge Juhl var under besættelsen stationeret i Siltoft, 1920-grænsens vestligste punkt. Her ses han sammen med tre tyske officerer, der er på inspektion.

vemaskiner i tusindvis, og da vi kom ud, så vi dem. Det var som stærene om efteråret.

Først kunne vi ikke se andet end flyvemaskiner, men pludselig var vi begge omringet af tyske soldater, som førte os til en tysk løjtnant, som sagde: »Det er med den danske regerings tilladelse, at den tyske værnemagt har besat Rømø...« De tog vores pistoler, geværer samt al vor ammunition, hvorefter vi blev interneret på Havneby kro, som vi ikke måtte forlade uden, at tre tyske soldater fulgte os, men efter gentagne gange at have spurgt om tilladelse til at gå uden vagter, fik vi endelig tilladelse til at gå klokken tre, men naturligvis uden våben. Det var rigtigt nok den værste oplevelse, vi nogensinde har

haft at aflevere vore våben til en fremmed magt.

** Helge Juhl nævner ikke hvor på Rømø, han lå, men historien om nødlandingen, der ikke omtales i de to andre beretninger, tyder på, at han har været en af de tre gendarmere, der var stationeret i Juvre.*

Kongsmark. Christian Nielsen fortæller

Den 14. september 1939 afgik der et detachement til Rømø bestående af ni grænsegendarmere med en vagtmester af 2. grad som leder. Deres opgave bestod i at assistere de lokale myn-

De ni grænsegendarmere på Rømo var under kommando af vagtmester Christian Nielsen (1895-1989). Han ses her som nyudnævnt grænsegendarm i december 1917. Stationeret i Bastrup, men nok fotograferet i det nærliggende Vamdrup eller snarest Kolding.

digheder i tilfælde af nødlanding eller nedstyrtning af fremmede flyvemaskiner samt at påse, at der ikke fandt neutralitetskrænkelser sted samt at holde øje med ilanddrevet gods. Afløsning af lederen fandt sted hver måned og for gendarmernes vedkommende hveranden måned.

I april 1940 var jeg derovre for tredje gang. Vi havde i modsætning til gendarmene ved landgrænsen ikke mærket nogen særlig uro. Trafikken fra

Sild, som vi kunne holde øje med, var stort set den samme.

Den 9. april ved halv 5-tiden blev jeg vækket af en voldsom motorlarm. Jeg kom hurtigt i tøjet og styrtede udenfor. Jeg blev da vidne til et skuespil, som jeg aldrig havde drømt om at få at se. Den ene vældige formation af flyvemaskiner efter den anden dukkede op af morgendisken ovre fra Sild. Alle havde kurs mod nord. Jeg løb straks til telefonen og afgav melding til grænsegendarmeriet i Gråsten. Samtidig kom den gendarm, der havde vagten i Kongsmark og afgav melding om overflyvninger. Mens jeg stod og talte med gendarmen, ringede telefonen. Det var den gendarm, der havde vagten på den sydlige del af øen. Han befandt sig oppe på Stagebjerg, en høj klit, hvor marinen havde etableret en observationspost, hvis opgave bestod i at afgive melding til Esbjerg om al trafik til og fra Sild.

Efter at vi havde sluttet samtalen, ringede fruén fra centralen mig op og fortalte, at der var gået nogle tyskere i land på sydspidsen af øen. Jeg ringede straks til de tre gendarmere i Juvre og de tre i Kongsmark om at holde sig klar til hurtig udrykning. Vi skulle ned og anholde nogle tyskere i Havneby, og de ville blive afhentet i lastbil. Vognmand Bondesen, Kongsmark, var straks villig til at køre for os. Mens jeg ventede på bilen, blev jeg atter ringet op af fruén fra centralen. Hun råbte: »Nielsen, der bliver meldt fra Havneby, at det myldrer med tyskere overalt!« Denne melding fik jeg afgivet til grænsegendarmeriet og modtog derfra ordre til ikke at yde modstand. Det gik nu op for mig, at det forfærdelige var

Christian Nielsen, der oplevede tyskerne besættelse af Kongsmark 9. april 1940, fotograferet som korpsvagtmester i Toldgrænseskorpset 1958.

sket, at tyskerne var i færd med at besætte landet.

Jeg gav ordre til en af gendarmerne i Kongsmark, at han skulle standse bilen fra Juvre, og at alle gendarmere skulle gå hjem i kvarter, og at de ikke måtte yde modstand mod tyskerne. Jeg gik derefter ind på mit værelse for at tage en kappe på og gjorde mig klar til at gå tyskerne i møde.

Nu skete det mærkelige, at jeg blev ringet op fra fastlandet. Det var sognefoged Knudsen, der var i telefonen. Han havde den 8. om aftenen holdt foredrag i radioen om Rømø. Han gav mig hastigt besked om at løbe over til sin kone og sige til hende, at tyskerne for alt i verden ikke måtte få fat i en bestemt kasse. I det samme blev telefonen afbrudt.

Jeg løb nu ud til vejen uden for hotellet for at se, om der var en chance

for at komme over til sognefogedens gård, men det var håbløst, for tyskerne myldrede frem ca. 300 m henne ad vejen. Jeg råbte derfor til en mand, der stod på den anden side af vejen: »Løb over til fru Knudsen og sig, at hun skal få sagerne i orden, for nu er tyskerne her«. Ordren blev punktligt udført, og om eftermiddagen takkede sognefogeden mig. Fru Knudsen havde forstået en halvkvædet vise.

Jeg gik derefter hen mod tyskerne. Obersten, der ledede det hele, var lige ankommet i bil fra Havneby og stod ved centralen. Da han fik øje på mig, gik han mig i møde. Han var omgivet af soldater med fældede bajonetter og masser af håndgranater, og lige over hustagene rasede flyvemaskiner i stort tal med maskingeværer, der pegede nedad. Obersten meddelte mig, at han havde set sig nødsaget til at anholde

tre af mine soldater i Havneby, da de havde nægtet at oplyse, hvor jeg boede. Jeg sagde til ham, at det havde mine folk gjort ret i, men at han i øvrigt tog fejl: »Vi er ikke soldater, men grænsegendarmene«, og jeg henstillede til ham øjeblikkeligt at frigive gendarmene, hvilket han mærkeligt nok straks gav ordre til.

Obersten sagde til mig, at han betragtede sin opgave som løst og

overgav kommandoen til en Hauptmann Stentzler, en meget høflig og korrekt officer, men alligevel ville han som alle tyskere kommandere. Han gav mig ordre til at være ham behjælpelig med indkvartering af 280 mand, men jeg gjorde ham opmærksom på, at jeg betragtede mit hverv på øen som afsluttet, og at han måtte henvende sig til de lokale myndigheder. Da sognefogeden ikke var hjemme, måtte det blive sognerådsformanden. Tyskerne blev herefter indkvarteret på hotellet i Kongsmark, i forsamlingshuset og i hotellerne ude på Lakolk.

Da jeg kom tilbage til hotellet, var der indkvarteret 80 mand, og værten sagde, at officererne havde stillet krav om mit værelse. Jeg sagde til ham, at han kunne sige til tyskerne, at værelset var betalt, og at jeg blev der, indtil jeg modtog ordre fra min chef om at komme hjem. Denne ordre modtog jeg næste dag, og om eftermiddagen tog vi alle med våben og ammunition færgen over til fastlandet. Vi rejste hjem til vore respektive afsnit, jeg for mit vedkommende til Kruså, og et par dage efter genoptog vi gendarmer tjenesten.

Tre år i Kolding

af Kai Gylling Hansen

Jeg skruer tiden tilbage. Til en sommer i Horsens i det Herrens år 1957. Det var længe før cpr-numrene, jeg var sytten år og havde ferie efter overstået realeksamnen.

Min far var udlært beslagsmed. Mens han stod i lære, overhalede automobilerne hestene, og der var pludselig ikke arbejde til en »hestesmed«. Efter løst arbejde på banegården blev han ansat på Horsens Bryghus, og fast arbejde var i 1930'erne ikke at foragte.

Vi boede lige overfor en busholdeplads, hvor vi hver morgen kunne se de mange unge mennesker, der tog bussen til Gedved seminarium. Jeg ved ikke, om det var grunden til, at min far absolut ville have, at jeg skulle være skolelærer. Min lærer i skolen holdt med min far, men lærerjobbet var ikke noget for mig. For at være ærlig anede jeg ikke, hvad jeg havde lyst til. Det var nærliggende at søge etaterne. DSB og postvæsenet opgav jeg hurtigt, hvorimod toldvæsenet lød spændende. Jeg lagde en ansøgning i brevsprækken på Horsens toldkammer, men glemte alt om det i løbet af ferien.

En dag stod en kammerat og jeg oppe på loftet og forsøgte at spille bordtennis på et stort spisebord, da min mor rød i kinderne kom styrtende og meddelte, at der havde været bud fra toldkammeret – vi havde ikke telefon – og at toldinspektøren ville tale med mig med det samme. Jeg smed battet og drog på cykel ned til havnen,

hvor jeg for første og sidste gang gik ind ad døren til den imponerende toldkammerbygning.

På et stort, fint kontor fik jeg foretræde for toldinspektør Bruun Pedersen, som uden indledning stillede mig spørgsmålet, om jeg interesserede mig for sport. Det var første gang i væsenet, at jeg stiftede bekendtskab med begrebet konduite, for jeg undlod at sige, at jeg interesserede mig uendelig lidt for sport, og svarede i stedet, at jeg netop havde været nødsaget til at afbryde en bordtennisturnering. Oplysningen lod til at tilfredsstille toldinspektøren, som ikke ønskede yderligere oplysninger, men meddelte, at jeg ville høre nærmere.

Toldforvalter Ohrt

Sommerferien fortsatte, men en dag fik jeg brev fra departementet om, at jeg var ansat som toldelev ved Kolding toldkammer fra 1. august, og at jeg skulle melde mig hos toldforvalteren klokken 9⁰⁰.

Jeg blev af far udstyret med en ny jakke og et par bukser for, at jeg kunne se præsentabel ud. Dagen før fik min mor et slagtilfælde. Jeg var enebarn og adoptivbarn. Mine forældre fik mig i en ikke ung alder, og det har sikkert været noget af et chok for mor, at hendes dreng skulle sendes ud i den store verden. Det var derfor en lidt beklemt,

Kolding toldkammer ca. 1955 (Told • Skat-museet).

ung mand, der steg på DSB-bussen tidligt om morgenen.

Jeg blev lidt skuffet over toldkammerbygningen i Kolding, som ikke tilnærmelsesvis kunne stå mål med den i Horsens. Til gengæld var beliggenheden helt perfekt for enden af det lange havnebassin med fuldt overblik over skibstrafikken. Den store kreaturesport til Nordtyskland gav mange anløb, og så var der jo DFDS' »Koldinghus«, der sejlede i fast fart København-Kolding.¹

Jeg tog mod til mig og entrede toldkammeret i god tid før klokken 9. For mig var der ikke skygge af tvivl om, at en toldforvalter måtte være en, der havde noget med gods at gøre. Så jeg styrede lige mod vejerboden og pakhuset i stueetagen. Der så jeg en ældre herre med kasket og en brun kittel stå og bakse med trækasser. Jeg præsenterede mig og sagde, at jeg skulle

melde mig hos ham. Han kiggede på mig over sine halvbriller og sagde, at det eneste, han skulle bruge, var toldkvitteringen. Jeg skyndte mig at vise ham tolddepartementets brev, og han kunne så sige mig, at toldforvalteren havde til huse på 1. sal, men at han i hvert fald ikke var mødt endnu.

Jeg havde truffet toldpakhusmester Jeppesen, der herskede over toldpakhuset og godset. Oppe på 1. sal kom jeg ind i et meget stort kontor, hvor der sad mange damer. Det viste sig at være kassererkontoret. Her blev jeg budt velkommen af en myndig og noget bister herre, toldkontrollør Braae (senere toldkasserer), som med hård hånd ledede kassererkontoret fra sit skrivebord i hjørnet ved vinduet. Han bekræftede, at toldforvalteren først kom senere.

I tolddepartementet har man efter min bedste overbevisning ikke været klar over på hvilket tidspunkt af dagen,

toldforvalteren i Kolding mødte til tjeneste. Toldforvalter Rask Ohrt, der havde kontor ved siden af kassererkontoret, mødte normalt ved halv 11-tiden. Resten af formiddagen blev brugt til gennemgang af posten og grundig læsning af dagbladene. Ved 12-tiden gik han hjem til frokost, kom igen ved 2-tiden og forlod toldkammeret ved 4-tiden efter at have underskrevet eventuelle skrivelser og læst de sene dagblade. Det hele foregik i tætte ceruttåger. I betragtning af, at Kolding var et relativt stort toldkammer, må man indrømme, at der siden dengang er sket forandringer, når det gælder omfanget af en chefs arbejdsopgaver.

Jeg havde forberedt mig godt til mødet med toldforvalteren, der var en rar mand, men til min store overraskelse blev der ikke stillet spørgsmål overhovedet om min interesse for sport. Blot om jeg nu havde sørget for at skaffe mig et værelse i byen. Dette kunne jeg bekræfte.

Jeg fik aldrig noget udestående med Ohrt. Min forbindelse med ham indskrænkede sig til den første dag, da han bød mig velkommen, og den sidste dag tre år senere, hvor jeg sagde farvel til ham.

Kassererkontoret

Blandt kassererkontorets mange damer tronedes først og fremmest toldkammerets førstedame, overtoldassistent, fru Paula Hansen. Navnet blev udtalt med meget dybe a'er, og man var ikke et sekund i tvivl om, at hun befandt sig højt på rangstigen såvel på toldkammeret som i byen, hvor hendes mand

indtog en finere stilling. I modsætning til de fleste på toldkammeret talte hun såkaldt rigsdansk.

I mine øjne var hun ældgammel. Allerede på dette tidspunkt havde kuglepennen holdt sit indtog i etaten, men fru Paula Hansen kunne kun bruge en ganske bestemt stålpen og havde naturligvis på sin embedspult et blækhus. Herfra udøvede hun den uindskrænkede magt over kassen. Alene hendes indskriden i kontoret indgød én en voldsom respekt, næsten ærefrygt. Bortset fra vores kvindelige skoleinspektør har jeg aldrig i mit liv mødt så fornem en dame.

På kontoret stod skrivebordene overfor hinanden og med reoler i midten, som man kunne kigge igennem. Overfor fru Paula Hansen sad fru Juhl, der var kontorfunktionær og i mine øjne også ældgammel. En noget krumbøjet, lille dame med tykke briller, men til gengæld en stemme, der tangerede ølbås.

Ved et skrivebord op mod et af vinduerne sad overtoldassistent, frk. Skantz, hvis over- og underkrop ikke passede sammen. Underkroppen var særdeles godt og omfangsrigt udviklet. Hun og Braae kunne ikke udstå hinanden, og blandt de unge blev der hvisket om, at de havde kissemisset sammen i deres unge dage.

Overfor Braae sad den søde fru Kudsk, der virkede som en slags sekretær for toldforvalteren. Når toldforvalteren eller en anden skulle have skrevet et brev, satte hun sig ved toldkammerets eneste, store skrummel af en skrivemaskine, som var af en noget ældre årgang.

Den tredie, kvindelige toldfaglige -

overtoldassistent, fru Madsen - husker jeg bedst som en sørgmodig, men flink dame. For det meste bedrøvet, fordi hun havde en syg mand. Toldkammerets »andendame«, frk. Schwartz, sad ikke på kassererkontoret, men i beskatningen. En knap så gammel, fiks og korrekt frøken, der som fru Paula Hansen mestrede de dybe a'er. Gudskelov var der også nogle søde, unge piger på kassererkontoret. De var kontorassistenter eller aspiranter og blev min - og de andre toldelevers - redning.

Toldelev

Vi var i alt tre toldelever, der startede den 1. august 1957. Johann M. Sø-

rensen, Carl Albert Christiansen og mig. Det var helt normalt, at toldkammeret havde to eller tre elever på en gang. Carl Albert tiltrak sig hurtigt toldforvalterens bevågenhed. Han kom fra en by ca. 50 km fra Kolding, men toldforvalteren fik nys om, at han boede hjemme og tog bussen morgen og aften. Han blev kaldt ind til toldforvalteren, som påbød ham at skaffe sig et værelse i Kolding. Det gjorde han, men jeg tror alligevel, at han boede hjemme.

Desværre kan jeg ikke huske, om det var den første eller anden måned af min elevtid, at toldkammeret skulle indsende kassejournalen til toldrevisjonen, men forinden skulle der fremstilles en nøjagtig kopi. Det foregik på den måde, at toldeleverne fik udleveret

En meget ung Kai Gylling Hansen (med moderigtig cæsarfrisur) fotograferet sammen med kammeraten Johann M. Sørensen, begge 17 år gamle. Fotografen kunne være den tredje toldelev i Kolding årgang 1957, Carl Albert Christiansen, der kun var 16 år.

den udfyldte kassejournal samt en helt blank. Opgaven gik så ganske enkelt ud på at genskrive kassejournalen. Det var dog ikke altid så enkelt at tyde de andres kragetæer. Så vidt jeg husker, var det ikke forskriftsmæssigt at benytte kuglepen. Det beskæftigede mig i en hel måned ved siden af fru Paula Hansen og fru Juhl. Da var dagene godt nok lange. Det havde ikke ret meget at gøre med at jage smuglere.

Der var tre såkaldte pulte på kontoret. Først og fremmest kassepulten, hvor fru Paula Hansen og fru Juhl præsiderede. Den var jo den vigtigste. Fru Juhl førte en slags kontobog over toldkammerets udgifter samt de indtægter, der hidrørte fra forbrugsafgifterne. Fru Paula Hansen noterede naturligtvis samtlige ind- og udbetalinger i sin kassejournal.

Så var der skibspulten og indgående pult. Skibspulten, hvor jeg blev placeret i starten, foretog den papirmæssige ind- og udklaring af de anløbne skibe, bogførte forsendelsesangivelser samt udstedte søfartsbøger og skibsbeholdningslister. Der blev også udstedt toldsedler, når et skib afgik til en anden havn. Det var ikke altid så ligetil, idet der var forskellige former for toldsedler. Jeg var en anelse stolt, da »Koldinghus« første gang sejlede fra Kolding ledsaget af en toldseddel, hvor mit navn figurerede.

Alle funktioner på kontoret var i begyndelsen komplet uforståelige for en nyansat toldelev, men der gik ikke længe, før man blev klar over systemet. For system var der skam. Et system, der var oparbejdet gennem mange årtier.

Ved indgående pult blev alt toldgods bogført med collital, mærker og mod-

tager. Lad os forestille os, at en virksomhed skulle have sine varer. Det krævede, at virksomheden afgav en fortoldningsangivelse. Den blev bogført ved indgående pult og skrevet fra i fortegnelsen over toldgodset. Så bevægede man sig ned i stueetagen, hvor pakhuspersonalet fandt godset frem. Toldopsynet fortoldede varerne, og med den udfyldte fortoldningsangivelse, behørigt underskrevet af overtoldkontrolløren, gik turen tilbage til kassererkontoret, hvor told- og afgiftsbeløb blev beregnet. Disse beløb blev noteret i indgående toldbog, og ved betalingen ved kassen udstedtes en toldkvittering. Nu kunne man ved forevisning af toldkvitteringen få varerne udleveret i toldpakhuset.

Der var styr på tingene, og selv om begrebet funktionsadskillelse ikke kendtes på den tid, vil jeg vove den påstand, at det blev efterlevet i praksis.

Periodisk skulle toldpakhusmesteren kontrollere, om hans gods i pakhuset stemte med de åbentstående poster i indgående toldbog og dernæst udfærdige en såkaldt rekapitulation over uberigtiget gods. Den kunne den gode Jeppesen godt svede over engang imellem.

Toldbøgerne var ikke kun bøger. De var forsynet med en skriftlig autorisation fra toldrevisionens side, der gjaldt for en bestemt måned, og ved et sindrigt system var de gennemdraget med toldsnore, som var forseglede.

En stor opgave ved alle toldkamre var de såkaldte ankomstatter. Når et toldkammer havde modtaget ufortoldede varer fra et andet toldkammer, skulle der udfærdiges en kvittering for, at varerne var modtaget. Man ruttede

ikke med papiret dengang. Ankomstat-testerne var små, gule lapper, som man undrer sig over ikke blev væk undervejs. Dengang var der virkelig styr på de udenlandske varer.

Pensionatet

Jeg fik set hele toldkammerets personale på min første dag, hvor de ved at henvende sig hos fru Kudsk fik udleveret deres lønningskuverter. Rigtige kuverter med rigtige penge. Der var også en til mig. 357 kr. og 75 øre. Så mange penge havde jeg aldrig gået med i lommen før. Det var en rar fornemmelse at forlade toldkammeret klokken 17 den første dag sammen med de andre, nye elever og spankulere op gennem det indre Kolding, som er en dejlig og livlig by.

Jeg havde fået et værelse med helpension på KFUM, hvilket kostede 150 kr. Altså havde jeg over 200 kr. til mig selv. Det var mange penge dengang. Så kom skatten naturligvis, men først det følgende år, hvor jeg fik en skattebillet lydende på 3 kr. – at betale i fire rater. Jeg var stor i slavet og betalte på én gang. Dengang var der noget ved det! Noget andet for mig nyt og vidunderligt var pludselig at have sit eget værelse. Min mor og far havde en 2-værelsers lejlighed, hvor det var udelukket. Derfor var det enestående at have sit eget.

KFUM havde til huse i en ældre ejendom, der lå i hjertet af byen. Værelset var lille og spartansk. En seng, et bord og en stol, men for mig var det et slot. Blandt pensionærerne hørte man ofte kritiske røster om maden, som efter

min mening var ganske dejlig og veltillavet. Min salig mor havde ingen kogeboek og lavede mad på slump, hvilket den bar prægede af.

Der gik ikke mere end et år, før KFUM flyttede ind i en hel ny bygning ved byens å, men stadig centralt placeret. Det var jo det rene svir. Jeg følte mig som en konge, når jeg stod ved vinduet på mit dejlige, splinternye og yderst velmøblerede værelse på 3. sal og kunne skue ud over Kolding. Der var brusekabiner og thekøkken på hver etage, og fra København kom en ny køkkenchef, fru Blüt, som var en sand madkunstner. De varme retter blev serveret midt på dagen. Om aftenen var der buffet med aldrig under tre lune retter ved siden af alt det kolde. Og hvilke retter!

Læretid

Hverdagen som toldelev blev hurtigt rutine. Kontortid 8-17, også om lørdagen, og så halvanden times middag, hvor man naturligvis forlod toldkammeret for at gå hjem og spise. Af samme grund fandtes der ingen frokoststue på toldkammeret, men en lille kaffestue med plads til 6-8 personer. Her var centrum Braae, engang imellem også toldforvalteren. Vi unge dristede os ikke gerne derind.

En af de første dage på toldkammeret fik vi toldelever udleveret en lille, grøn bog, hvor toldvæsenets forskellige opgaver var kort beskrevet. Vi fik at vide, at vi skulle op til en prøve, når der var gået et halvt år, og at vi undervejs jævnligt ville blive overhørt. Denne opgave klarede frk. Skantz, som også

En bebrillet og munter Kai Gylling Hansen som midtpunktet ved en festlig lejlighed blandt andre unge fra Kolding toldkammer. Man aner sammenhængen, når en af de unge damer misser temmelig nærsynet mod fotografen. De tre ungersvende bag ham er toldeleverne fra 1958, Nohr Sørensen og Egon Tylak, samt Johann Sørensen. Den skrævende herre, der tilsyneladende forsøger at gøre V-tegn, var ansat hos speditør H. Daugaard, der senere købte Kolding toldkammers bygning. De fire unge kontorassistenter er Rita, Ellen Nørgaard, aftenens værtinde Karin Buhl, datter af toldkontrollør Buhl, og Kirsten Ravn, søster til skuespilleren Kurt Ravn.

kunne fortælle os det, vi var i tvivl om. Det varede ikke længe, før vi kunne bogen udenad forfra og bagfra.

Da det halve år var gået, mødte den i bogstaveligste forstand mægtige over-toldinspektør for Jylland, Brejnbak, en morgen op på toldkammeret. Vi fik en skriftlig opgave, som var hurtigt løst. Jeg mener også, at Brejnbak overhørte os enkeltvis. Vi blev prøvet og fundet egnede.

Der gik heller ikke mange dage, før vi toldelever blev forsynet med de senere så udskældte reglementer. Til hvert af den halve snes reglementer hørte der en meget stor stak rettelser,

som skulle klippes ud og klistres ind. Med flydende lim i en lille flaske, som der hørte en pensel til. Man kunne klistre og regere i flere dage, hvorpå man nåede til en rettelser, som i ét hug udskiftede flere kapitler. Spildt arbejde, men så blev vi så meget klogere.

Mange år senere fik jeg af en kollega foræret et eksemplar af »Håndbog for toldetaten« netop fra 1957. Den rummer en fortegnelse over personalet ved alle tjenestesteder samt en personalhistorisk fortegnelse efter anciennitet og lønklasse. Den må have været en kæmpeopgave at udgive. Hveranden side var blank, hvor der kunne tilføjes rettelser

om forfremmelser eller afsked. Man kan ikke andet end at beundre med hvilken sirlig og lillebitte, men læselig skrift disse rettelser er foretaget. Det skete på grundlag af »Meddelelser fra Departementet for Told- og Forbrugsafgifter«, det eneste officielle talerør, der fandtes, og som udkom med mellemrum. En ydmyg, lille tryksag, der næsten udelukkende indeholdt personalia.

Dagligt liv på Kolding toldkammer

Der befandt sig flere markante damer på kassererkontoret, men i den første tid blev jeg temmelig chokeret over, hvordan disse damer behandlede hinanden. En af dem kunne sidde smilende og i al venlighed sige: »Ih ja, hvor har De ret, fru X, jeg forstår det så udmærket«. Når fru X dernæst forlod kontoret, fik hun ofte det glatte lag af den selvsamme dame, så snart døren var lukket efter hende.

Der åbnede sig en hel, ny verden for mig. Min horisont var blevet udvidet. Jeg fandt senere ud af, at det var en væremåde, som damerne ved Kolding toldkammer ikke var ene om. Alle de ældre på kontoret sagde De til hinanden, og vi unge sagde selvfølgelig også De til dem.

I stueetagen befandt sig foruden pakhuset toldopsynet, alt under ledelse af overtoldkontrollør P. Dahl. En bøs herre, der havde en underskrift som et svært kinesisk skrifttegn. Han holdt om pennen med begge hænder, og man sagde, at han havde fået skrivekrampe af at skrive for meget i tjenesten. Man

bankede pænt på, når man skulle ind på hans kontor, og man sagde ikke De, men tiltalte ham overkontrolløren.

Vi var endda Des med toldassistenterne i opsynet, der havde hver deres skrivebord, fire i alt, ganske vist godt presset sammen i det lille opsynskontor. Hvis man kom derned sidst på eftermiddagen, kunne man være sikker på, at de sad med en øl, doneret af den stedlige skibsmægler, speditør eller skibsprovisianteringshandler. Jeg husker, at jeg tænkte: den dag, jeg selv var blevet toldassistent med den flotte, guldtressede kasket, da var jeg nået langt her i livet.

Til mit arbejde ved skibspulten hørte at beregne vareafgifter af det gods, der passerede den kommunale havn. Det blev honoreret af kommunen, og mig bekendt tilfaldt honoraret Braae. Muligvis har toldforvalteren også fået sin andel.

Kommunen havde lavet en tarif, der aldeles ikke var opbygget på samme måde som toldlovens. Vareafgiften var normalt et antal øre pr. 100 kg gods, og når »Koldinghus« var afgået, var der flere hundrede angivelser, der skulle beregnes. Det kunne mange gange være svært at afgøre hvilken takst, der skulle anvendes. Når man havde tariferet færdig, lagde man resultatet hen til Braae, der nøje gik det hele igennem, og han lagde ikke fingrene imellem, hvis man havde anvendt en forkert sats, selv om det kun var få øre, det drejede sig om.

Jeg tænkte ikke videre over det dengang, men forklaringen har nok været, at honoraret blev beregnet på grundlag af de opkrævede vareafgifter. I øvrigt tog unge mennesker dengang ikke syn-

derlig notits af, at ældre kolleger opførte sig tyrannisk.

Den gode hr. Braae rystede mig alligevel i min grundvold. Noget jeg aldrig tilgav ham. Såvel ved skibspulsten som ved indgående pult førtes forskellige bøger. Indgående og udgående toldbog o.s.v. Ved bogføringen gav man ekspeditionerne fortløbende numre. Hvis der ved en fejltagelse blev oversprunget et nummer, skulle Braae påtegne overspringet i bogen.

En dag opdagede Braae, at der i min toldbog var oversprunget et nummer uden, at jeg selv havde opdaget det. Jeg blev kaldt hen til ham og fik – naturligvis overværet af alle på kontoret – en skideballe af rang. Han mere end antydede, at jeg måtte have karakterbrist og havde fået en dårlig opdragelse. Den dag forlod jeg toldkammeret noget nedtrykt og tænkte på hvor længe, jeg mon kunne holde ud at være der.

Vi toldelever skiftedes til at tage med en toldkontrollør og en toldassistent til Grindsted, hvor der var fast ekspedition en gang om ugen. Transporten foregik med en gammel privatbane, der på vejen snoede sig gennem en stor del af Jylland.

Jeg mindes tydeligt den fæle stank, der var i hele Grindsted, og som stammede fra kemikaliefabrikken Grindstedværket. Det var da også for værkets skyld, at der var ekspedition i Grindsted. Der blev fortoldt en mængde mystiske, kemiske stoffer uden skygge af kontrol. Det var rent papirarbejde, idet vi aldrig så varerne. Vi var sikkert heller ikke blevet meget klogere af det. Vi stemplede simpelthen

papirerne, indtil vi var blå i hovederne. De dage, hvor der var så meget arbejde, at vi ikke kunne nå toget, blev vi kørt hjem i taxa på værkets regning.

Jeg nævnte, at vi havde tjeneste til klokken 17. Det passede ikke, når det var den sidste i måneden, hvor der skulle indsendes intradefortegnelse, vistnok til tolddepartementet og toldrevisionen. Det var en hektisk dag for alle på kontoret. Slaget blev styret af fru Paula Hansen, som skulle afstemme med de forskellige pulte, og de samlede beløb, hun havde i sin kassejournal, skulle stemme med indgående toldbog og kontobogen. Ingen forlod kontoret, før regnskabet stemte. Og det skulle stemme på øre. Den dag var også toldforvalteren der til det sidste.

Beskatningen var en verden for sig, der betragtedes som lidt finere end selve toldarbejdet. I hvert fald af dem, der var beskæftiget der. Forbrugsafgifterne var jo relativt nye i det århundreder gamle toldvæsen, og på 1. sal i toldkammerbygningen var noget af loftet blevet inddraget til kontorer for beskatningen.

Kongen her hed Kofod Hansen. Da jeg kom, var han toldkontrollør. Dengang en flot stilling og kongelig udnævnt, men jeg husker, at han i en længere periode troligt mødte op hver morgen, når posten blev åbnet, for at se, om der var et brev fra departementet til ham. Han havde åbenbart søgt en stilling som vicetoldinspektør. Dengang begreb jeg ikke, at en så højt placeret embedsmand kunne være så opsat på et beskedent avancement. Det forstår jeg bedre i dag – og udnævnelsen dukkede da også op.

Kolding

Intr. 29.474.000 kr., hvoraf told 8.374.000 kr. — Indb. (86.040). — b. Kolding 33.169. — Grindsted 6.466. — Vamdrup 3.523. — Vejen 5.056.

25.8.	Toldforvalter R. R. Øvst (R*), f. 29-12-92	1-6-54	B 720
24.5.	Overtoldkontrolør P. Dahl, f. 22-1-98	1-4-50	
	H. Kofod Hansen, f. 10-3-93	1-4-50	
18.6.	Toldkontrolører:		
	C. B. Braae, f. 21-3-03, (kt.)	1-9-46	
	A. Kofod Hansen, f. 20-8-03	1-6-49	
	P. Buhl, f. 27-2-05	1-5-50	
	K. Kiil, f. 29-9-06	1-10-53	
	H. R. Rasmussen, f. 8-9-13	1-4-50	
15.7.	Overtoldassistenten:		
	Arnold T. Petersen, f. 28-3-05	1-11-46	
	H. A. Andresen, f. 8-9-13	1-9-49	
	J. Lorentsen, f. 15-10-13	1-6-51	
	Fru H. G. Lindbæk, f. 24-5-98	1-4-54	
	Fru P. M. S. Hansen, f. 14-5-00, (kt.)	1-4-54	
	B. Brøndgaard Nielsen, f. 26-2-15	1-7-53	
29.	Toldassistenten:		
	Fru E. I. D. Mathsen, f. 23-10-17	1-1-46	
	K. J. Borg, f. 21-2-24	1-2-46	
	S. Dohn, f. 27-7-23	1-1-47	
	W. Han, f. 16-8-25	1-1-48	
	B. Andersen, f. 25-8-25	1-1-48	
	Frk. J. S. Skotte, f. 2-12-20	1-1-48	
	Afløser J. T. Jeppesen, f. 28-9-28	1-12-50	
	Toldelever:		
	Frk. J. K. Hansen, f. 6-1-38	1-8-55	
	K. Jakobsen, f. 10-3-39	1-8-55	
	J. M. Sørensen, f. 27-4-40	1-8-57	
	K. G. Hansen, f. 15-7-40	1-8-57	
	C. A. Christiansen, f. 10-6-41	1-8-57	
2. 17c.	Kontorister:		
	Fru B. Sørensen, f. 12-1-33	1-2-54	
	Frk. T. S. Jensen, f. 14-7-37, asp.	4-10-54	
	Frk. K. A. Rasmussen, f. 30-5-35, asp.	1-12-55	
	Frk. K. I. Ravn, f. 15-11-40, asp.	1-10-56	
	Frk. E. Nørregaard, f. 7-5-39, asp.	1-12-56	
	Frk. K. Buhl, f. 9-8-39, asp.	1-5-57	
	Kontorfunktionær fru E. Juhl, f. 15-3-00	1-9-40	
	Toldvagtmestre:		
10. 12.	P. S. L. Bramslund, f. 15-6-95	1-8-52	
7. 13.	C. Christiansen, f. 24-12-13	1-1-57	
	Overtoldbetjente: Toldbetjantsformand:		

18. Toldkassakontrolør
Arnold T. Petersen

15. Overtoldassistent
Fru E. I. D. Mathsen
K. J. Borg, f. 21-2-24
S. Dohn, f. 27-7-23
W. Han, f. 16-8-25
B. Andersen, f. 25-8-25
Frk. J. S. Skotte, f. 2-12-20

Fritid

Når arbejdsdagen var til ende, og aftensmaden sat til livs, var der jo megen tid til rådighed. Der var to biografer i Kolding, og jeg vil vove at påstå, at vi har set hver eneste film, der i disse år blev vist i danske biografer. Nogle så vi to gange. Det var såmænd ikke, fordi vi på noget tidspunkt kedede os. Især på det gamle KFUM var der flere aktiviteter.

Bordtennis var sjovt at se på og også en gang imellem selv deltage i. Der var altid nogle ældre pensionærer, der spillede skak. Fra den tid stammer min skakinteresse.

Vi toldelever skyndte os at melde os ind i rokklubben. Først og fremmest fordi vi havde hørt, at de holdt så mange fester der, og det skal jeg love for holdt stik. Damerokklubben lå lige ved siden af, og naturligvis blev festerne slået sammen. Bortset fra det

u, f. 28-3-05

1-9-58

da:
u, f. 23-10-17

1-4-58

2-24
23

1-4-58

8-25

1-1-59

2-12-20

1-1-59

1-1-59

Kai Gylling Hansens eget eksemplar af »Håndbog for toldetaten« 1957 har beroet på et ukendt tjenestested, hvor den er blevet ført ajour med imponerende akkuratesse. Sporene peger mod Inspektoratet for øl- og spiritusbeskatningen, som det antydes af en indlagt seddel. Her lidt af opslaget om Kolding toldkammer. B 720 udfør toldforvalteren betegner den faste befordringsgodtgørelse. Kolding rangerede som et vidtstrakt tolddistrikt højt, kun overgået af Århus og Ålborg, hvis toldinspektører modtog 864 og 960 kr. i årlig godtgørelse. Som toldforvalter i 3. lønklasse oppebar Ohrt en løn på 6.000 kr. om året, hvortil altså kom det nævnte tillæg. Generaldirektøren, toldvæsenets øverste chef, lønnedes med 15.000 kr. Efterkrigstidens smalhans prægede endnu statens lønpolitik. Få år senere kom de gode tider, hvor lønningerne eksploderede, som det symbolsk antydes af, at lønramme 3 er rettet til lønramme 25. Før lønreformen var de lave lønrammer de fedeste.

der solgte øl fra baglokalet efter lukketid.

Flere af de søde, unge piger på kontoret, som boede hjemme, indbød desuden os toldelever til fester i hjemmet. Da jeg fra dreng havde spillet trompet, først i Horsens-garden, senere i skoleorkestret, fik jeg forbindelse med et amatør-jazz-orkester i Kolding. Det var også morsomt. Der var bestemt nok at se til, og jeg havde en dejlig tid.

Det var sjældent, at jeg opholdt mig i Kolding i weekend'erne. Da gjaldt det om hurtigst muligt at komme hjem til Horsens – også for at komme af med vasketøjjet, som mor hellere end gerne tog sig af. Det var altid hyggeligt at komme hjem. Alene den dejlige duft af

tilbragte vi mange dejlige timer ude på fjorden i en firer med styrmand.

På det nye KFUM var der mange værelser, og derved fik vi en stor bekendtskabskreds blandt unge, der var i samme båd som os. Jeg er ikke sikker på, at de gilder, vi holdt, helt levede op til stedets ånd. Ingen af dem var appelsinfri, som man ellers forbinder med KFUM. Vi kunne få en forrygende aften for 5 kr. En øl kostede 1 kr. og der var altid købmænd,

friskbagt brød, når jeg trådte ind ad døren. Men det var nu også rart om søndagen at vende tilbage til Kolding. Jeg forstår udmærket princippet, at man ikke ansatte toldelever i deres hjemby. Unge mennesker lærer en masse af pludselig at stå på egne ben. Vi fandt jo ud af, da vi kom på elevkursus i København, at vi virkelig havde lært noget. I modsætning til flere af dem, der havde været toldelever i København.

I dag kan man fristes til at spørge: hvordan kunne det gamle toldvæsen i det hele taget fungere? Der var jo ingen personalepolitik, strategi- eller handleplan, idégrundlag, spydspidser, frontløbere, medarbejdersamtaler, ledervur-

dering eller kompetenceudvikling. Management og implementering fandtes heller ikke, og edb var fuldstændig ukendt. Til gengæld havde man tid til at koncentrere sig om sit arbejde. Svaret må lyde, at det i det store og hele fungerede ganske udmærket.

Note

1. Jf. Erik Hansens fine skildring af det gamle Kolding toldkammer i Lars Bjørn Madsen: *Fra toldkammer til speditionsvirksomhed*. Kolding 1990 s. 56-60, Zise 1997 s. 66 og Gunnar Siksne Pedersens erindringsglimt i Zise 1999 s. 115-118.

En medkiggers mening

af Kaj Elkrog

Fhv. distriktstoldchef Peter Søndergaard har skrevet sine erindringer, og Told- og Skattehistorisk Selskab har udgivet dem. Det er der kommet en meget læseværdig bog ud af.

I bogen skildrer Peter Søndergaard et aktivt liv, fra han blev født den 4. december 1926, til han valgte at blive afskediget som distriktstoldchef fra 1. november 1990, da toldvæsenet og det statslige skattevæsen blev lagt sammen. I forordet gør han fornuftigt nok opmærksom på, at der er tale om en beretning om begivenheder, sådan som han husker dem. Uanset, at han har søgt at gøre historien om sit tolderliv så objektiv som muligt, vil der naturligvis være tale om subjektive vurderinger.

Vi hører ikke så forfærdelig meget om opvæksten i Struer, hvor Peter Søndergaards fader var havnearbejder, senere teglværksarbejder for til sidst at blive ansat som remisearbejder ved DSB. Familien boede på forskellige adresser, men Struer forblev det geografiske afsæt, og anmeldelsen kunne for så vidt begrænses til denne lidt overraskende konstatering: Man kan udmærket blive en god distrikts-toldchef i Helsingør, selv om man som barn er blevet slået i hovedet med en hammer. Dette være noteret til eventuel trøst for andre.

Mellem hammerslaget og afskeden med toldvæsenet har Peter Søndergaard haft et liv, som ikke er mange

forundt, og som bestemt er en beretning værd. Han fortæller levende om tiden som toldelev, toldmedhjælper og toldassistent ved flere toldsteder i provinsen. Toldvæsenet havde tydeligt første prioritet, men der blev også tid til at interessere sig for politik og pleje sin familie og venner.

I 1956 kommer toldassistent Peter Søndergaard til København, nærmere bestemt Inspektoratet for Øl- og Spiritusbeskatningen. Nu begynder det at gå hurtigt. Beretningen om denne periode er spækket med spændende historier om kontrolarbejdet og dets resultater. Der bliver dog også tid til at bygge hus i Skovlunde, og på delegeretmødet i Den danske Toldetats Forening 15. juni 1960 vælges den næsten nyudnævnte overtoldassistent til redaktør af Dansk Toldtidende. En spændende, men også vanskelig opgave at afløse Niels Kjærbøl, senere etatsforeningens navnkundige formand, der på en dygtig og engageret måde havde ført bladet frem til en fornem position.

Men Peter Søndergaard kom, så og sejrede! Da jeg selv fulgte udviklingen på nærmeste hold, kan jeg stå inde for, at beretningen om hans indsats på felterne Dansk Toldtidende og etatsforeningen er dækkende og på ingen måde overdriver, men heller ikke misfarves af en beskedenhed, som ikke ville klæde Peter Søndergaard.

De følgende afsnit om oprettelsen af Direktoratet for Toldvæsenet og de

Peter Søndergaards erindringer indeholder også et nærgående portræt af den navnkundige tolddirektør V.E. Parving. Her ses Parving bagfra i færd med at hilse på Henning Boserup og andre toldfolk. Til venstre konspirerer bogens forfatter, Peter Søndergaard, med Zises anmelder, Kaj Elkrog. Dog næppe om denne situation, som de umuligt kunne forudse på det 30 år gamle foto. Illustration fra »Set gennem mine briller«.

store opgaver, der blev lagt i hænderne på den nye styrelse, fortæller ikke alene om Peter Søndergaards centrale placering i denne udvikling, men beskriver fra en førstehånds position på en meget spændende og interessant måde det drama, der gik forud for direktoratets oprettelse i 1965, de store udfordringer, der fulgte af momsen og Danmarks indtræden i EF, og sidst, men ikke mindst de grundlæggende ændringer af hele toldvæsenets struktur og organisation.

Midt i denne periode besluttede Peter Søndergaard at skifte heste. På etatsforeningens delegeretmøde i 1970

trak han sig tilbage som redaktør af Dansk Toldtidende. Om sin fremtidige beskæftigelse havde han ikke behov for at gøre sig bekymringer. Den daværende vicedirektør V.E. Parving havde allerede opfordret ham til at lade sig overføre til direktoratet.

Hermed tog Peter Søndergaard hul på en ny og krævende tilværelse, der kom til at rumme opgaver som toldvæsenets uddannelse og budget. Den 1. august 1977 blev han udnævnt til chef for personalekontoret og fik derved et nært samarbejde med Parving, der i mellemtiden var blevet tolddirektør. Det fremgår, at samarbejdet bød på

mange udfordringer, men også, at Parvings kemi passede godt til Peter Søndergaards.

Den 1. november 1982 skiftede billedet atter, da Peter Søndergaard blev udnævnt til distriktstoldchef i Helsingør. Om denne periode, der altså varede indtil 1. november 1990, handler den sidste del af beretningen. Den bærer præg af, at forfatteren nu havde fået sit ønskejob, der kaldte på alle hans mangfoldige talenter. Han fandt ikke alene tid og kræfter til at engagere sig i Helsingørs byliv, men påtog sig også opgaven som formand for chefforeningen. En rolle, som ikke alle var lige fornøjet med, at han påtog sig, men hvis resultater chefkredsen kom til at sætte pris på.

Beretningen om Peter Søndergaards

tolderliv er blevet en værdifuld skildring af hans mange oplevelser i en af de mest spændende og skelsættende perioder af etatens næsten 400-årige historie. At den samtidig er spækket med nænsomme karakteristikker af talrige kolleger gør den ikke mindre læseværdig. Endelig er beretningen et tankevækkende eksempel på en ledelse og en arbejdsplads, der uden at skele til deres formelle uddannelse gav udviklingsmuligheder og albuerum til de medarbejdere, der kunne løse de foreliggende opgaver. Læs den!

Peter Søndergaard: Set gennem mine briller. Erindringer fra 46 års tolderliv. Told- og Skattehistorisk Selskab 2000. Indbundet, rigt illustreret. 219 sider, 198 kr.

Et festskrift

af Mikael Venge

Karl-Erik Frandsen, docent ved Københavns universitet, fik til sin 60-års dag sidste sommer foræret et »festskrift«, en form for akademisk æresport, som kræver års lyssky forberedelser, inden gaven overrækkes på dagen som en stor overraskelse. Meningen er selvfølgelig, at festskriftet indirekte skal tegne et portræt af fødselarens indsats som lærer og forsker.

Blandt de 21 bidrag af fagfæller og elever mærker vi os Bo Fritzboegers om

vanglag, de vidtstrakte fællede, der kunne være fælles for helt op til fire-fem landsbyer. Andre vægtige bidrag belyser den gamle skovsbygd, begrebet bol, landgilden, foldudbyttet og udskiftningen. Prisen tager nok Bjørn Poulsens festlige skildring af Helsingørs bærme – luddere, stoddere og tyveknægte samt omegnens rige og fattige bønder, der møder os i en skolekomedie fra 1570. En farlig konkurrent er dog Sebastian Olden-

Jørgensen, der med sit særprægede navn næsten må have været prædestineret til at blive historiker. Han har øjensynligt specialiseret sig i den ældre enevælde og skriver om den almægtige Griffenfelds »klienter«. Et vittigt og originalt bidrag.

Til ethvert selskab er det morsomt at træffe gamle bekendte. Under mine studier i Danmarks skattehistorie er jeg stødt på en senmiddelalderlig herremand, Mogens Lauritsen af slægten Løvenbalk, som er interessant, fordi han fik sin løn som gardeofficer på en lidt særpræget måde: ved simpelthen at oppebære byskatterne af Randers og Viborg, som altså aldrig nåede at se statskassen, men gik direkte i Mogens Lauritsens lommer. I senmiddelalderen var en tjenestemand ligesom i visse nutidige røverstater ikke sikker på at få sin løn. Man skulle virkelig være om sig. Mogens Lauritsen, der havde udmærket sig under Københavns belejring 1523 og senere ydede Frederik I uvurderlige tjenester som diplomatisk udsending til Skotland, må have stået i høj gunst, når han modtog ikke blot den kongelige løncheck, men også et diskret vink om hvor, den kunne hæves i kontanter, nemlig hos de gode Randers og Viborg-borgere. Resultatet blev, at Mogens Lauritsen ene af alle sin tids tjenestemænd figurerer prominent i statsregnskabet 1523-1524, nemlig som forklaring på fraværet af byskatterne fra de to jyske købstæder.

Tjenestemænd i vore dage lønnes lidt abstrakt af statskassen, og skønt visse selvstændige såsom landmænd godt i spøg kan finde på at stikke til de offentligt ansatte, som deres skattepenge går til, har man alligevel ikke

fornemmelsen af et personligt mellemværende. Anderledes i senmiddelalderen, hvor forbindelsen kunne være meget intim, men om de Viborg og Randers borgere skumlede eller var bærede eller overhovedet gjorde sig tanker ved at se, hvad deres skat blev brugt til, må forblive et åbent spørgsmål.

Det er nu ikke i sin egenskab af skateopræver, at Mogens Lauritsen figurerer i Frandsens festskrift. Fra sin diplomatiske mission i Skotland hjembragte han en skotsk kvinde, som han temmelig formløst installerede på Tjele og fik flere børn med, men tydeligt uden at regne hende for sin hustru. Bigot var senmiddelalderen ikke. Knud Prange analyserer skarpsindigt den lidt dunkle affære, der mange år efter Mogens Lauritsens død overraskende endte med, at den skotske kvindes søn takket være Frederik II's personlige indgriben kom til ære og værdighed.

Roses bør også de gedigne under-

I april 1614 blev denne sild fanget i Odde-sund i Limfjorden. Den vakte opstandelse ved sine underlige bogstaver og tegn, som ansås for tegn fra Gud, skønt ingen kunne tyde budskabet. Før vi hoverer, bør vi nok spørge: hvor kloge er vi selv? Illustration fra »Mark og menneske«.

søgelse af så forskellige emner som søkadetakademiet, Giesegårds fæstegods og Horsens bymarks lodsejere, der alle rummer videre perspektiver. De mønske bønders trængsler, da det meste af livgarden i 1685 blev forlagt til øen og i mange år udsugede den på det groveste, skildres overbevisende af Benedicte Fonnesbech-Wulff, mens Claus Bjørn har fremdraget bøndernes lidt forsinkede deltagelse i arvehyldningen 1660, hvor Amagerbønderne nok kom op på slottet og aflagde ed, »men gav ikke hånd uden én«.

Gunner Lind behandler udskrivningen af bønder til hæren 1614-1733 uden at sætte komma'er, men når man er kommet sig over sin forbavelse, kan man godt læse artiklen med udbytte. En anden kilde til undren er, at forbløffende mange af de unge landbohistorikere åbenbart er uvidende om, at en landbrugsjord i flertal hedder jorde. De jorde, som de frejdigt skriver om, må svæve rundt ude i universet. Det ville endvidere have klædt flere artikler, hvis en barmhjertig samaritan havde slettet de bl.a.'er og som sådan'er, der er drysset udover dem som akademisk flormelis. Indholdet er naturligvis det væsentligste, og her betegner fest-

skriftet uomtvisteligt en Danmarks-historisk landvinding. Karl-Erik Frandsens disciple gør ham virkelig ære.

Mark og menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800. Tilegnet Karl-Erik Frandsen. Redigeret af Claus Bjørn og Benedicte Fonnesbech-Wulff. Skippershoved 2000, 310 sider.

Knud Bros sidste

Ingen, der kender embedsmanden og gøgleren Knud Bro, vil undre sig over, at han i sit 91. år har udgivet endnu en bog. Derimod måske nok over, at han erklærer, at det er hans sidste. Lad os nu se. Her deler han gavmildt ud af sin erfaring som ætling af mange slægtled af levende fortællere. Man fornemmer virkelig, hvordan han holder en forsamling i sin hule hånd, når han giver en af sine mange historier. Ofte lavkomiske, drivende sentimentale eller dybt moralske, men alle turneret med den gudbenådede entertainers glød, som ikke kan undgå at tryllebinde.

Knud Bro: Humor er vitaminer. Den gamle fortællekunst. Forlaget Drama, Gråsten. 110 sider, 98 kr.

Indhold

Mette Guldberg:

Hjerting-tolderen og
bondeskipperne7

Rømø den 9. april.....15

Kai Gylling Hansen:

Tre år i Kolding.....23

Kaj Elkrog:

En medkiggers mening.....35

Mikael Venge:

Et festskrift37

Mange toldere har trådt deres børnesko i Ålborgs travle havn, når der skulle hentes papirer i skibene langs kajerne. Også Peter Søndergaard, hvis erindringer anmeldes i dette nummer. Toldkammeret anes i baggrunden over Colombias mast, til venstre Ålborg slot og Budolfi kirke (foto i Told • Skat-museet).

